

09 2002

Novi andjeli

Katja Diefenbach

Prijevod: Boris Buden

"Čak su i prema jednoj talmudskoj legendi stvoreni andjeli - u svakom trenutku novi, u neborjenim jatima - kako bi, nakon što su pred bogom otpjevali svoju himnu, zamukli i rastvorili se u nista." (Walter Benjamin, Najava za časopis *Angelus Novus* [\[1\]](#))

Mnostvo je jedan novi andjeo, ili bolje, povratak "andjela povijesti" u jednom krajnje izmijenjenom, pozitivnijem obliku; jedan u potpunosti sekularizirani i subjektivirani andjeo. Jedan krscanski radnik-andjeo koji ne samo da prorokuje nadolazak jedne buduće sretne slobode, nego se, nazadriživ, dao na put u sunce, "u blistavo svjetlo jednoga novog dana" [\[2\]](#). Andjeo Carstva kojem su Antonio Negri i Michael Hardt dali ime *multitude* - mnoštvo (*Veilheit*) ili gomila (*Menge*), kako to u njemačkom prijevodu glasi - stoji za jednu teorijsku perspektivu u kojoj ono mesijansko i ono političko ne upućuju više u različitim smjerovima. Veoma je vjerojatno da to pozitivno stapanje koje proizvodi mesijanski operaizam - *multitude* je ono dobro i to dobro će jednoga dana nužno doći - izaziva nelagodu koju osjećamo u vezi s tim konceptom. Kao što od nas, s druge strane, također zahtjeva respekt činjenica da su oba autora nasuprot lijevim službenicima tuznih strasti prihvatili rizik da nakon tolikih pobjeda kapitalizma i dalje inzistiraju na mogućnosti komunizma. Knjiga dotiče rijetko postavljano pitanje političke

motivacije: zasto ljudi cine sve te gluposti - politicke akcije, demonstracije i beskonacne rasprave? Vjeruju li oni u to sto rade? Zar im nije neugodno da uvijek oni budu ti koji izlaze na scenu s previse toga u rukama, previse uvjerenja, previse rijeci? Cekaju li oni doista na neku radikalnu promjenu? Ili trebaju neko zanimanje, da ih umiri kad se ponovo prepoznaju u vec vidjenome, pa su slucajno odabrali politiku za polje svoga razlikovanja od drugih, svoga discipliniranja i svoje domovine? Na to pitanje se u "Empireu" odgovara s militantnom religioznošću onih koji vjeruju: mnoštvo kao forma u kojoj se javlja buntovna subjektivnost u razvijenom kapitalizmu ima sasvim spontani komunistički karakter. To mnoštvo je svojom produktivnošću u bijedi postalo sveto, jer "biomoc i komunizam, kooperacija i revolucija ostaju ujedinjeni u ljubavi, jednostavnosti i, takodjer, u nevinosti" [3]. Tim riječima okončava "Empire". *Wow*. Nevjerojatno religiozno, nevjerojatno patetično.

U Benjamina, koji je opisao najljepše susrete između marksizma i anđela, ono mesijansko, za razliku od politickoga, upućuje u jedan sasvim drugi smjer. U odredjenim trenucima ono politicko se ukrstava sa suprotstavljenim kretanjem mesijanizma koje slijedi mistiku nadolazećeg iskupitelja i zadobiva jednu snagu s kojom se usmjerava na lakocu sreće koju u povijesnofilozofijskom smislu nije moguće programirati. [4] Obecanje sreće u politickome podsjeća na to da racionalnost napretka, razvoj proizvodnih snaga i disciplinu ne treba pobrkati s emancipacijom. Taj odnos sreće u politici, ono mesijansko bez mesijanizma, obecava da bi se usred katastrofalne izvjesnosti da će sve ostati tako kako jest najednom moglo izlomiti neko drugo vrijeme borbe. "Anđeo povijesti" [5] u Benjamina vjesnik je te aktualnosti. On stoji između katastrofe i napretka, a time takodjer i za spoznaju da između te katastrofe i tog napretka postoji neka sveza koja se sastoji u tuznom triku modernizacije, u

uspjesno propalim borbama. Andjeo stoji za to da taj odnos nije nikakav zatvoreni totalitet. On je trag koji upucuje na liniju zidovskog mesijanizma prisutnu u lijevom misljenju, jedan trag koji je primjerice Ágnes Heller najintenzivnije doživjela 1968.:

"Forma mog citavog zivota, ne samo moja vjera, sastojala se u cekanju. Ici na hasaru [6] ili stupiti u Komunisticku partiju po sebi nije bilo nista mesijansko premda je bilo povezano s mesijanskim predodzbama. Godine 1968., medjutim, nasli smo se pred definitivnim izazovom, da se u nasem vlastitom zivotu, ovdje i sada, ponasamo tako kao da je Mesija vec tu. Iscekivanje kao zivotna forma, ne kao vjera, to je bio istinski mesijanizam." [7]

Tu dugu liniju jednog mesijanskog iscekivanja, koje je prenijeto u sferu politickoga, reprezentiraju u "Empireu" krscanski ucitelji. To je u prvom redu Augustin i njegova ideja bozanske drzave u kojoj stranci nomadi zajedno rade kako bi stvorili jedan zajednicki svijet, ili sveti Franjo Asiski koji se u trinaestom stoljecu, na pocetku ranog, trgovackog kapitalizma odlucio na zivot medju siromasnima. Cinjenica da Negri i Hardt preskacu zidovski trag mesijanskoga bez mesijanizma i nadomjestaju ga krscanskim figurama i slikama kao sto je sekularna svecanost duhova, imanentno hodocasce ili postajanje tijelom mnostva (*multitude*), zacudjuje tim vise, buduci je u teorijskoj univerzalizaciji zidovskog iskustva u poststrukturalistickom misljenju, na koje se u svojoj distanci prema dijalektici, teleologiji i povijesti filozofije uvijek iznova oslanjaju, rijec o figuri egzodusa. Egzodus je za Negrija i Hardta glavni izrazajni oblik mnostva (*multitude*): socijalni egzodus iz discipline fordizma i socijalizma, ekonomski egzodus iz pauperiziranih zona svjetskog trzista, antropoloski egzodus iz spolne konstrukcije ljudskoga tijela. O univerzalizaciji egzodusa kao zidovskog iskustva Maurice Blanchot je 1969., pisao:

"Ako je zidovstvo određeno za to da ima nekakva smisla za nas, onda se taj smisao nalazi upravo u tome, da nam ono pokazuje kako covjek u svakom trenutku mora biti spreman da se otpravi na put, jer izaci van (ici prema van) predstavlja jedan zahtjev kojeg se ne moze ignorirati ukoliko se zelimo cvrsto drzati mogucnosti postojanja nekog pravednog odnosa. To je zahtjev za rastankom, afirmacija nomadske istine. Svaki puta kada nam zidovski covjek u povijesti daje znak, onda je to znak koji poziva na kretanje." [8]

Premda Negri i Hardt opisuju mnoštvo (multitude) sve do bolne granice nomadistickog kica kao ono pokretno, dezertirajuće, ipak su učinili iz njega jednog krscanskog andjela, andjela koji je u njihovoj viziji dobio tijelo i postao subjekt. Time figura andjela ne izrazava više virtualnost vremena koje u pogledu katastrofe obećava promjenu, nego virtualnost subjekta. Andjeo je jednoznacno sveden na subjekt proizvodnje. Njegov univerzalni zastupnik na zemlji je postproleterski subaltern, globalizirani siromak koji je napustio tvornicu, izopcenik /Vogelfreie/ [9] imperijalnog kapitalistickog svijeta koji se nasao u prostoru bez prava i zakona.

"Izopcenik je andjeo ili jedan tesko uhvatljivi demon. I ovdje nakon tolikih pokusaja da se od siromasnih naprave proleter, a od proletera oslobodilacka armija, iznova se u postmoderni, u blistavom svjetlu jednog novog dana, pojavljuje gomila, prosto ime za siromasne. Gomila siromasnih ljudi prozdrala je i probavila gomilu proletera. Zahvaljuci naprosto toj cinjenici siromasni su postali produktivni." [10]

Pozitivacija andjela, ta klasna borba u teoriji andjela, upucuje na temeljni teorijski paradoks u "Empireu". On se sastoji u nacinu na koji se autori u knjizi poduhvacaju zapravo veoma zanimljivog pokusaja da na jednoj sasvim novoj razini spoje marksizam, poststrukturalizam i analizu feministicke ekonomske teorije prema

kojoj i takozvane reproduktivne aktivnosti predstavljaju moment društvene produktivnosti. Negri i Hardt primjenjuju na svim poststrukturalističkim figurama tri temeljne operacije: pozitivaciju, produktivaciju i subjektivaciju – i to s onu stranu njihova razumijevanja pozitivnosti i produktivnosti kao znakova jedne moći koja ne suzbija odnose, nego ih zasniva (Foucault) [11], ili kao obilježje produktivne zudnje koja izražava konstituirajuću liniju povijesnoga (Deleuze/Guattari) [12].

Na temeljna pitanja kritičke teorije društva: što je konstituirajuće?, kako se nešto događa?, kako to da se zbiva povijest?, Negri i Hardt odgovaraju: zato što se mnoštvo /multitude/ bori. To je nasljedje operaizma koji nadkodira njihovu teoriju, stari slogan radnika koji proizvode krizu na koju kapital reagira strategijama modernizacije. Otuda je citava njihova knjiga rascijepljena paradoksom, pokušajem da se u asubjektivno, kontingentno misljenje marksističkog poststrukturalizma, odnosno poststrukturalističke teorije kapitalizma uvedu ostaci stare koncentracije produktivnih snaga i rad kao i predodžba jedne u gomilu preobrazene i proširene klase. Pri citanju čovjeku se permanentno nameće osjećaj da je knjigu potrebno braniti od njezinih autora, poslužiti se njome usuprot njezine operaističke geste i iz nje iznova izbrisati figuru autonomije. Jer, ili je mnoštvo /multitude/ singularno, kao što Negri i Hardt na mnogim mjestima pišu, ili je ono autonomno. Singularno znači, da se u tom mnoštvu materijalizira specifični odnos između stvari i osoba u nekoj društvenoj situaciji, da se u njemu realizira specifična lancana povezanost između ekonomskog, masinističkog, seksualnog, spolnog i psihickog, povezanost konstituirana kretanjem zudnje u kojem se uspostavlja, institucionalizira i diskurzivira društvena moć. Potencijal za emancipacijsku promjenu, potencijal koji Negri i Hardt nazivaju proto-komunizmom, akumulira se na način tog ulančanog povezivanja, a ne u subjektu.

Pristupacnost znanja o nacinu na koji se odvija proizvodnja, samoorganizirano dezertiranje iz dosade jednog standardiziranog zivota, jednako kao i iz isusenih pustinja kapitalistickog svjetskog trzista, zudnja da se iskoci iz tog "ja-drugi" svjetskog poretka kako u makro tako i u mikro smislu, je jedan napredni drustveni odnos koji nema nista zajednicko s autonomijom.

Taj odnos otvoren je za reintegraciju, za funkcionalnu mobilizaciju u jednom kapitalizmu koji se u sebi sve vise ekstremno diferencira i koji eksploatira afekte i osjecaje takodjer kao ljudske resurse, kao produktivnost stila, motivacije, united-colours kulture prezivljavanja. Za Negrija i Hardta medjutim, mnoštvo /multitude/ koje se ukazuje u migraciji i nematerijalnom radu je autonomno i time potencijalno moze izbjeći dominaciju. Ono ostaje postedjeno njezinih procedura. Imperijalna moc je samo zbog toga djelotvorna sto nailazi na otpor gomile i "odbijajuci se u tom sudaru biva gurana naprijed i naprijed." [13] To je medjutim operaisticki idealizam koji uznapredovalu subjektivaciju u kapitalizmu zeli ocistiti od moci i koji sanjari o nekoj cistojoj, sretnoj, protokunistickoj subjektivnosti koja se suprotstavlja jednoj njoj izvanjskoj moci koja funkcionira samo negativno i represivno.

Na taj argumentacijski nacin predodzba jedne dijagramaticke ucinkovitosti moci u Foucaulta i Deleuzea usmjerava se u jednom pravcu koji vodi u zabludu. Analiza prema kojoj moc predstavlja jednu dijagramatsku aritmetiku, koja ostaje izvanjska odnosu koji proizvodi, ne znaci da ta moc pred razlicitim oblicima drustvene prakse subjekata, a niti pred njihovom emancipatorskom praksom, ostaje stajati kao pred zatvorenim vratima. Umjesto toga, u toj je analizi rijec o tome da se opise razlika izmedju moci na jednoj i znanja/institucije na drugoj strani. Dijagram moci zasniva vezu izmedju onoga sto je po sebi nepovezano. On povezuje razlicite razvojne linije znanja (medicina, psihologija, kazneno pravo,

pedagogikja, itd.) i institucije (klinike, psihijatrije, zatvora, škole, itd.) Moc je ona najapstraktnija linija koja obje druge povezuje u jedan dispozitiv. To je ono sto govore teze koje Negri i Hardt tematiziraju u "Empireu", kao na primjer: moc je jedan cisti strategem koji ostaji izvanjski dispozitivima. Sam dispozitiv medjutim prozima subjektivaciju i sve drustvene forme izrazavanja i konstituira subjekt kao ucinak moci. [\[14\]](#)

Jedna teorija je onoliko dobra koliko je dobro to sto covjek moze uciniti s njom. A s teorijom Empirea moze se veoma mnogo toga uciniti kada joj se oduzmu krscanski impetus, veseli i vedri operaizam, prebacivanje emancipacijske zadace na autonomnu subjektivnost. Tako je koncept mnoštva nasuprot primjerice neolenjinizma Slavoj Zizek obiljezen politickom voljom da nikada vise ne padne natrag ispod kritike avangarde, kadra, zastupstva i reprezentacije. S "Empireom" stupamo osim toga u jedan analiticki univerzum koji teoretizira daljnji razvoj kapitalistickog podrustvljenja s onu stranu ekonomizma na jednoj internacionalnoj razini. Taj razvoj je odredjen prosirenjem regulacije posredstvom biomoci, realnom subsumcijom drustava pod kapital-odnos i prijelazom od drustva discipline k drustvu kontrole. S pojmom biomoci [\[15\]](#) pokusava se znanost zivota opisati kao strategija vladanja. Od sedamnaestog stoljeca moc se obraca na dvije razine upravljanja zivotom, na razini tijela stanovnistva (demografije, urbanizma, racunica o odnosu resursa i stanovnistva, tabeliranju bogatstava, itd.) i na razini individualnog tijela koje se u ustanovama humanizma (klinika, skola, vojska, itd.) mobilizira i normira. Taj je razvoj otpocetka koegzistirao s nastankom kapitalizma. U procesu realne subsumcije [\[16\]](#) koji je anticipirao Marx radi se o tomu da kretanje kapitala prodire kroz tijela, afekte, socijalnost drustava i citav teritorij svijeta. Jos je Marx naglasavao tu univerzalizirajucu potenciju oslobodjene proizvodnje roba koja lomi

predrasude, probija nacionalne granice i *in infinitum* siri proizvodne snage i potrebe. Teorija Empirea pokušava opisati internacionalnu formaciju kapitala koja ne poznaje više nikakvu nekapitalističku izvanjskost u koju bi mogla isprva kolonijalno, a zatim imperijalistički ekspanzirati. S dosezanjem vanjskih granica fleksibiliziraju se unutarnje granice. Pod dvostrukom navalom revolta i ekonomiziranja pucaju zidovi velikih sistema zatvaranja ljudi od tvornice do obitelji. Društvo kontrole [17] znači da se disciplina škole odnosno obiteljskog života uputila van u svijet i da subjekti postaju djaci izvan škole, radnice i radnici izvan tvornica i zatvorenici izvan zatvora.

Negri i Hardt dodjeljuju mnoštvu u "Empireu" sposobnost da produktivno odgovori na sve te transformacije jer su one u njihovim očima stvorene borbom subjekata protiv institucija i protiv izrabljivanja – u tom smislu da su pobune protiv tvorničke discipline dovele do rasprostiranja tvornice na citavo polje socijalnoga i na međunarodni teritorij. Neutemeljene ambicije takozvanog liberalizma postaju kod njih snaga subjektivnosti koja je prisvojila znanje proizvodnje, organiziranja socijalnog, kooperacije života i osjećaja.

Time su problem, katastrofu, da društveno bice tetura od modernizacije do modernizacije mogli utvrditi samo deskriptivno, ali nisu bili u stanju objasniti taj fenomen. Oni ga jednostavno dodaju svom operativističkom optimizmu. Riječ je o dodavanju onoga što je evidentno. Taj njihov potez teorijskog preskakanja ima svoj izvor u podjeli svijeta na negativnu imperijalnu vladu s jedne i pozitivnu gomilu s druge strane. Njihova mesijanska analiza moguće budućnosti imaterijalnog rada i autonomne migracije odveć lako preskace preko političkog odnosa postfordističkih subjekata koji glasaju za Schilla, FPÖ [18] ili Forzu Italia. Ona premalo uzimlje u obzir dinamiku transformacije s kojom je fordizam u nekadašnjim

koloniziranim drzavama dospio u krizu prije nego se je uopce uspio etabrirati. Kao da je dovoljno imenovati vlast Empirea, da bi se odmah potom vratili patosu komunisticke gomile. Dok se projekti zakasnjele industrijalizacije, substitucije uvoza, razvoja fordizma pod diktaturom nacionalnih drzava - projekti koje su slijedile drzave realnog socijalizma - integriraju u kapitalisticki Empire, na sjeveru i na jugu, u ogromnim ekonomijama bijede u kucnome radu i u masovnom siromastvu samostalnog poduzetnistva tek rijetko ugleda dan neko protokomunisticko mnoštvo (multitude) koje je na produktivan nacin prisvojilo sredstva za rad i znanje kooperativnosti. Time se pokazuje materijalna baza na osnovi koje neoliberalno samostalno poduzetnistvo siromasnih i bogatih moze uci u vezu s rasistickim, politicko religioznim i etnickim ideologijama. To je ono sto se u Empireu ne misli: ne-mnoštvo.

[1] Walter Benjamin, *Ankündigung der Zeitschrift: Angelus Novus*, (Najava za casopis:Angelus Novus), u: "Angelus Novus", *Ausgewählte Schriften* 2, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1988., 374.

[2] Michael Hardt/Antonio Negri, *Empire. Die neue Weltordnung*, (Carstvo. Novi svjetski poredak), Campus, Frankfurt/New York 2002, str., 171.

[3] Na navedenom mjestu, str., 420.

[4] Usp. Walter Benjamin, *Theologisch-politisches Fragment*, (Teolosko politicki fragment), u: *Illuminationen*, *Ausgewählte Schriften* 1, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1977., str., 262.

[5] Usp. Walter Benjamin, *Über den Begriff der Geschichte*, (O pojmu povijesti), u: *Illuminationen*, na navedenom mjestu., str., 255.

[6] Osposobljavanje, kolektivna priprema za život u Palestini/ Izraelu.

[7] Ágnes Heller, Der Affe auf dem Fahrrad. Eine Lebensgeschichte bearbeitet von János Kórányai, (Majmun na biciklu. Jedna životna prijevjest. Obradio János Kórányai), Philo, Berlin 1999, str., 420.

[8] Maurice Blanchot, Jude sein, /Biti židov/ u: Das Unzerstörbare, Ein unendliches Gespräch über Sprache, Literatur und Existenz, Hanser, München/ Wien 1991, 184., i dalje.

[9] Vogelfrei doslovno znači "slobodan kao ptica", ali se u njemačkom upotrebljava za čovjeka izvan svakog zakona s kojim se može činiti što nas je volja, kojega se u krajnjem slučaju može i bez prijetnje kazne ubiti. (Nap. prev.)

[10] Hardt/Negri, na navedenom mjestu, str., 171.

[11] Usp, na primjer Michel Foucault, Recht der Souveränität/ Mechanismus der Disziplin, (Pravo suverenosti/mehanizam discipline), u: isti autor, Dispositive der Macht. Über Sexualität, Wissen und Wahrheit, Merve, Berlin 1978, str., 75-95.

[12] Usp., na primjer Gilles Deleuze, Lust und Begehren, (Ugoda i zudnja), Merve, Berlin 1996, str., 14-39.

[13] Hardt/Negri, na navedenom mjestu, 368.

[14] Usp. Gilles Deleuze, Die Strategien oder das Nicht-Geschichtete: Das Denken des Außen (Macht), (Strategije ili ono nestratificirano: misljenje izvanjskosti /moc/), u: isti autor, Foucault, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1992, str., 99-130.

[15] Usp. Michel Foucault, Recht über den Tod und Macht zum Leben, in: Der Wille zum Wissen. Sexualität und Wahrheit (Pravo nad smrću i moć za život, u: Volja za znanjem. Seksualnost i istina), 1, str., 159-190.

[16] Usp. Karl Marx, Resultate des unmittelbaren Produktionsprozesses, (Rezultati neposrednog proizvodnog procesa), Neue Kritik, Frankfurt/M. 1969., str., 45-64.

[17] Usp. Gilles Deleuze, Postskriptum über die Kontrollgesellschaften, (Postscriptum društva kontrole), u: isti autor, Unterhandlungen, Suhrkamp, Frankfurt/M. 1993, 254-262.

[18] Austrijsku slobodarsku stranku pod vodstvom Jörga Haidera. (Nap. Prev.).